

Анотація

У статті проаналізовано особливості формування естетичного ідеалу, поглядів на критерії мистецької якості в працях Миколи Євшана, чи не найзнаковішого націоналіста-індивідуаліста часів боротьби за українську державність в лещатах більшовизму, що постали на ґрунті аристократичних поглядів на талант, на функції літератури, у фарватері діяльності «хатян» і поза нею, у контексті класичної української літератури й модерну.

Ключові слова: аристократизм, реалізм, модерн, модернізм, класика, естетичний ідеал.

Summary

The article analyzes peculiarities of formation of aesthetic ideal, views on criteria of artistic quality in the works of Mykola Yevshan, perhaps the most famous nationalist - individualist of the struggle for Ukrainian statehood in the grip of Bolshevism, based on aristocratic activities, «hatyan» and beyond, in the context of classical Ukrainian literature and modernity.

Keywords: aristocracy, realism, modernism, modernism, classics, aesthetic ideal.

Літературно-критичне життя українців в умовах боротьби за державність на зламі століть, у першій третині ХХ століття було доволі активним, однак не вияскравленим вчасно в літературі, спрощеним у форматі преси, приховуваним більшовиками або ж фрагментарно дослідженим, а тому потребує ширшого дискурсу. Із нього штучно вичленуваними виявилися не лише чільні постаті руху опору, а й модерністські напрями, неформальні угруповання, літературно-мистецькі школи, націоналістичного спрямування видання. Лише після кризи методологій з'явилися дослідження Соломії Павличко, Наталі Шумило, Тамари Гундорової про часопис «Українська хата» (1909-1914), серед ініціаторів якого був Микола Євшан, чи не найзнаковіший індивідуаліст-націоналіст, прихильник індивідуалістичної моралі й етики [5, с. 20]. На особливу увагу заслуговує естетична програма провідного критика-«хатянина». Наталя Шумило підкреслила: «Що стосується критеріїв оцінки художнього твору, то для Євшана він єдиний – талант, зрелий на аристократичній культурі» [7, с. 7]. Його праці є оглядами літературного процесу кінця ХІХ та майже третини ХХ століття, штрихами до роздумів про феномен літератури, про форми літературно-критичного аналізу. Олесь Баган наголосив на тому, що Микола Євшан, як попередник Дмитра Донцова [3], тісно пов'язував художню творчість із ідеєю

національного служіння, але не жертвності [4], заперечуючи естетику реалізму, народництва, критично ставлячись до декадансу, до ідеї мистецтва заради мистецтва, намагався подолати в українській літературі й у свідомості мистців провінціалізм, народницький етнографізм, «спрощений позитивізм» [4], вивершуючи її до розуміння естетичного ідеалу («Національна культура – підстава державности нації») [3]. Саме це потребує подальшого розгляду, що й стало предметом дослідження. Об'єктом розвідки є літературно-критичні праці Миколи Євшана, зокрема, «Проблеми творчости», «Релігія Шевченка», «Тарас Шевченко», «Боротьба генерацій і українська література» та ін.

Вельми позірним є те, що Микола Євшан як легіонер УСС (представник військової еліти часів I Світової війни) і як представник культури європейського народу найпершою функцією української материкової літератури на зламі століть й після подолання зламаної кризи, у фарватері боротьби за державність вважав потенціал визвольності: «Се краса протесту, краса бунту проти насильства і найтяжчого рабства, яке єсть: рабства духу» («Добролюбов і його критична школа») [4, с. 135]. Серед апеляцій критика до культурно-історичних, історіософських і націотворчих ідей можна виокремити ряд естетичних афоризмів: «Бо ж дійсна творчість все буде плодом душ дійсно сильних і все буде мати над людьми дійсну силу» [4, с. 56], «Правдивий творчий ідеал завжди буде силою життєвою!» [4, с. 56]; «Творчий героїзм»; «Творчість як ціль, сама в собі» [6, с. 21]; «Творець – значить самотній...» [4, с. 22].

Олесь Бабій у своїй монографічній праці створив портрет Миколи Євшана як хороброго воїна й критика-європейця на фоні доби, пишучи про нього не лекально, як про колегу по зброї й побратима за пером: «Микола Євшан за світоглядом ідеаліст, натура пристрасна, войовнича, приклонник і оборонець творчої свободи, апологет індивідуалізму і речник гарячого патріотизму. І не даром переклав він «Die Reden an die deutsche Nation» Фіхте» [2]. Отже, не безпідставно вважав земляка «людиною наскрізь бойового, полемічного характеру» [2], саме ці якості вважаючи ґрунтом наукової силуетки,

де «його естетика ніколи не мала в собі нічого апатичного, мертвого, догматичного ані абстрактного» [2].

Одне з найвідоміших патріотично-полемічних висловлювань Миколи Євшана у статті «Під прапором мистецтва» – про життєвість естетичного ідеалу: «Всякий ідеал, щоби він був корисний, щоби був дійсною силою, мусить виходити тільки з життя, мусить звертатись до життя, кінцеву ціль покласти в житті» [4]; мислитель намагався пояснити появу в мистецтві України, котра здобувалася на державність у збройній боротьбі й тому тяжіла до реалістичних форм зображення, прогресивних напрямків модернізму. Отже, ідеал воіна й мислителя Миколи Євшана це: «Ідеал великої та гармонійної індивідуальності, прекрасної в своїх бажаннях, творчої і прагнучої нового життя» [4], з яким пов'язане поняття творчої економіки: «Тільки той, хто навчився культивувати свій талант, усвідомить собі свою силу, зможе завести економіку творчу, зможе йти щораз вище» [4]. Розуміння творчості в собі та терпіння до творчості в іншій людині Микола Євшан розглянув у статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості» як «дійсну правду», де «жива творчість – се завжди тільки початок, а не кінець, вічна боротьба, шукання, зріст енергії в образах та видіннях, вічне стремління тільки до пункту рівноваги. А зовсім не формула, не догма, не відповідь» [4, с.19].

Вельми питомими для характеру Євшанової книги «Критика; Літературознавство; Естетика» є роздуми про гедоністичну якість в українському мистецтві слова, про кордоцентричність, пантеїзм, зосібна, на прикладі проникнення в творчу лабораторію Тараса Шевченка («Релігія Шевченка»): «Поет почуває себе рідним всьому живучому, розуміє голос всього, що окружає його, весь він в природі і вся природа в ньому, промовляє його устами, і він творячи, неначе списує, віддає на папір ту таємну мову, якою вона до його промовляє, яку він чує в своїй душі». [4, с. 27]. Подібної гармонії, на думку Миколи Євшана, нема в творчості Івана Франка, адже він певний час дотримувався догм наукового реалізму, натомість виникала боротьба із власною самістю, із формами свідомості «суспільного діяча» і «поета», «творця», які

зіштовхувалися в суперечностях, а тому «цілий чоловік, цілий творець, його лабораторія духу – для нас закриті» [4, с. 136]. Не випадково документом стилю автора, його духовного і мистецького оновлень критик назвав ліричну драму «Зів'яле листя», в якій творче «я» автора вивільняється на емоційному рівні, провокуючи модерністську якість літератури. Отже, авторська й індивідуальна форми буття в естетичній оцінці Миколи Євшана утворюють феноменологічне поле мистецького твору, що апелює до проявлення не власне модерністської стильової якості, а до вищої свідомості людини-творця, у свою чергу витворюючи сутестію, гармонію реалізації творця в суспільстві, а також самореалізацію.

Доля геніального письменника, самотність і самотність генія, ніцшеанське розуміння природи надлюдини та особливості присутності автора у творі з його ж таки життєвим досвідом – це те, що дозволило транслювати в критиці постать Тараса Шевченка як «вищу одиницю», а не стихійного ретранслятора народних поривів, зафіксованих у фольклорі, а ще – окреслення української європейської фатальності з прагненням краси світу, конфлікт особистості з натовпом, що не дублює народну свідомість і не відтворює її в лещатах імперії. Окрім того, критик вважав, що розчинення автора в народних інтересах шкодило індивідуалізації його творчості, гальмувало розвиток оригінальності й геніальності, що словесно відображено в віршах Тараса Шевченка на рівні риторичного сутестивно-медитативного досвіду, а інтуїтивний порив («внутрішній голос») векторизує неповторне. Відтак «Кобзар» позиціоновано як інтелектуальну книгу, разом із тим, чуттєву, містичну, християнську: «Його бог – це його ціла індивідуальність, його я, його ество, його душа, його почування та ідеали, його геній» [4, с. 27], паралельно критик зауважував, що генієві заважали створювати красу часті емоційні зміни, «мішанина об'єктивного малюнка» [6 с. 121]. Не випадково Микола Євшан апелює до таких рядків із першої строфи Шевченкової поезії «Не для людей, тієї слави...»: «Не для людей, і не для слави, Мережані та кучеряві Оці вірші віршую я, – Для себе, братія моя!» [8, с. 355].

У статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості» [4] Микола Євшан з особливим натхненням писав про самодостатність мистецтва, заперечуючи споживацькі форми в ньому, ігноруючи типовий для свого часу народницький погляд на тенденції, апелюючи до категорії краси: «Краще хай мистецтво буде мистецтвом, а краса красою – і нічим більше, то й уся їх роль в житті буде сповнена до кінця» [3, с. 23]. Франкове бачення літератури як «робітниці на полі людського поступу» теж дисонувало з ідеалістичними міркуваннями дослідника: «Хто робить наймичку з літератури, той виключає її з життя, а, властиво кажучи, убиває життя в літературі» [4, с. 305]. У ХХІ столітті художня література, яка вбирає в себе ознаки документалістики, стала сприятливою для формальності, схемності й меседжевості; це сприймається як новація. А свого часу формулу Івана Франка про «єдиний кодекс естетичний – життя» [6, с. 13] Микола Євшан спростував протиставленням: «Джерелом всякого кодексу естетичного може бути сам артист» [4, с. 91], його цікавила постать автора, а не лише авторство, про що свідчило частотне застосування біографічного методу, а також – індивідуальні відчуття, портретність автора на фоні доби, в галереї покоління, «психічна енергія» творця [4, с. 22], а отже – психологія творчості. Хоча, зрозуміло, визначення «абсолютна цінність твору», як і «мірило творчості» [4, с. 22], приблизні, не можуть належати до сучасної літературознавчої терміносистеми й не ілюструють сутність естетичного ідеалу. Вельми переконливою вважав Микола Євшан аналітику, котру запропонував Іван Франко у праці «Із секретів поетичної творчості» [6].

Розуміння краси світу, відображеного в творчості, вищого сенсу поезії, універсалізму творчої індивідуальності, ідеалу в словесній облямівці Микола Євшан вивів від протистояння несправедливості, від опору неволі й рабству, від апелювання до свободи як близької до ідеалу у статті «Суспільний і артистичний елемент у творчості»: «Творчість – це також живий організм, який розвивається на основі тих самих законів, що і все інше на світі. І вона має свої радощі і своє горе, свій смуток і плач, як також бажання якнайбільше красуватися до сонця, грітися коло людської душі й серця. В своїй свободі вона мусить бути ще більше

ненарушена, як сам чоловік. Бо коли чоловік став рабом, тоді тільки й зродилася в ньому потреба творити нове життя, думка про найбільшу, безмежну та абсолютну свободу. Творчість в найширшому змислі стала тою мрією раба, єдиною формою повною свободи його та гармонією з самим собою» [4, с. 18].

Микола Євшан був і справді «культурним аристократом», прихильником «вірності дійсності» в ірраціоналістичній мистецькій формі, виступаючи проти сприйняття літературно-художнього твору будь-якої форми як штучно-тенденційної моделі реальності, різко й конкретно висловлювався проти домінанти типових характерів у типових обставинах, уміло апелюючи до улюблених естетико-літературних понять («чуття», «психологічне», «воля», «сила», «несвідоме», «енергетика»).

Оскільки, на думку галицького критика, феноменальне поле художності формується з тайни невисловленого (обірваного) й із прихованого (інтимного переживання й співпереживання), а в наявних готових естетичних формулах сучасників критик часто вбачав лекальну тенденційність і пошук ідеалу, вимога краси та прогностика приходу великих гармонійних індивідуальностей і борців (про які також свого часу писали Жан-Жак Руссо, Йоган-Вольфганг фон Гете, Артур Шопенгауер і Фрідріх Ніцше) стали основою світоглядних концепцій і творчої обсервації дослідника літератури Миколи Євшана.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабій О. Микола Євшан (Федюшка). Життя і творчість. В десятиліття його смерті. 1919–1929. Львів, 1929.
2. Бабій О. Микола Євшан (Федюшка) : його життя і творчість. Літературно-науковий вістник. 1929. Т. С. Кн. X. С. 898 – 914.
3. Баган О. Микола Євшан: естет-модерніст чи неоромантик-консерватор? Науково-ідеологічний центр імені Дмитра Донцова. URL: <http://dontsov-nic.com.ua/mykola-evshan-estet-modernist-chy-neoromantyk-konservator/>
4. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упор. Наталя Шумило. Київ : Основи, 1998. 658 с.

5. Історія української літератури (кінець XIX – початок XX століття) / ред. Гнідан О. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 624. Кн. 2. С. 496.
6. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Київ : Наук. думка, 1980. Т. 26.
7. Шумило Н. Микола Євшан / Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика. Київ : Основи, 1998. С. 3 – 11.
8. Шевченко Т. Кобзар. Київ : Дніпро. 1989. 541 с.

Зелененька Ірина Алімівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

КОЛЯСТРУК
Ольга

**МИКОЛА ЄВШАН: ЖИТТЄВІ СМИСЛИ
В РЕВОЛЮЦІЇ**

*Він належав до тих, що «сталили
молодість і полягли при зброї»*

Анотація

У статті проаналізовано й осмислено основні засади статті Миколи Євшана «Великі роковини України», проголошеної 1919 року у Вінниці. Доведено, що найважливіші світоглядні переконання Миколи Євшана зорієнтовані до рішучих дій у питаннях національних інтересів.

Ключові слова: виступ, громадяни, галичани, держава, національна єдність, нація.

Summary

The article analyzes and comprehends the main principles of Mykola Yevshan's article «Great Anniversary of Ukraine» proclaimed in 1919 in Vinnitsa. It is proved that the most important worldviews of Mykola Yevshan are oriented to decisive actions in matters of national interests.

Key words: speech, citizens, Halychyna, state, national unity, nation.

Промова, написана з нагоди першої річниці проголошення ЗУНР Миколою Євшаном у Вінниці 31 жовтня 1919 р. і виголошена ним наступного дня, надто швидко перетворилась на його лебедину пісню через швидку і передчасну смерть автора і стала заповітом для тодішнього молодого покоління, яке піднялось на боротьбу за вільну Україну. Таким же актуальним цей текст, виданий 1920 р. у Відні урядом преси і пропаганди Західної УНР окремою брошурою, залишається і сьогодні [1].

Юрій Шкрумеляк, учасник визвольних змагань, зокрема у складі УГА на Поділлі, згадував: «Виходить на естраду наш незабутній великий публіцист, а